

Cseh-Szombathy László A magyar családmódel

A Valóság 1997 júliusi számában jelent meg Andorka Rudolf professzor utolsó tanulmánya, amelyet betegágyáról diktált egyik munkatársának a halála előtti napokban. Ebben a tanulmányban Andorka hitet tett a családpolitika szükségessége mellett, bebizonyította, hogy van lehetőség arra, hogy a családpolitika meg hozza a kívánatos eredményeket. Mindezt a világos fogalmazással, meggyőző erővel tette, mely minden írását jellemezte. Miként évtizedeken át mindig, most is egyetérték főbb tételeivel. E tanulmányában a család úgynevezett reprodukciós funkcióival foglalkozott, első sorban azzal, hogy az elmúlt évtizedekben a családok gyermekvállalása – szándékosan használok ezt a kifejezést, amely arra utal, hogy napjainkban a családok tudatosan döntenek arról, hogy hány gyermeket akarnak és tudnak felnevelni – miként maradt el attól a számtól, amely elegendő lenne ahhoz, hogy biztosítsa a magyar nép egyenletes, folyamatos utánpótlását. A tanulmány – nemzetközi összehasonlítást is alkalmazva – rávilágít arra, hogy miként lehet családok döntését e cél megvalósításának érdekében anyagi eszközökkel befolyásolni.

Nem vitás, hogy a tanulmány témája kardinális kérdéseket vet fel, olyanokat, amelyekre nálunk eddig évtizedeken keresztül nem sikerült megfelelő választ találni. Egy pont van, ahol nem tudok a tanulmányban írottakkal egyetérteni; és ez az, ahol Andorka úgy véli, hogy a népesedési kérdésre adott válaszok tekintetében a pártpolitikán felülemelkedő konszenzus van. Személyes tapasztalatom, hogy egyes pártok prominens tagjai hamar használják a nacionalista, sőt fasiszta jelzőt, ha valaki a népesség alakulásának kedvező irányba történő befolyásolását propagálja. Éppen ezért, a nemzeti tudatot vállaló pártoknak határozottan állást kell foglalniok e kérdésben.

Mondandóm azonban nem hitvallás, hanem azoknak az okoknak elemzése, amelyekre a népesedési probléma és mellette a családok működésének egyéb zavarai visszavezethetők.

Nem szeretem a család témájának tárgyalásánál a szóvirágok használatát, de itt most mégis elfogadom azt a fogalmazást, mely szerint a családok azok a téglák, amelyekből a nemzet épülete létre jön. Az épület stabilitása több tényezőtől függ: attól, hogy a téglák épek legyenek és a falak ne törött darabokból álljanak össze, hogy megfelelően illeszkedjenek egymáshoz és tartós kötőanyag ragassza össze őket. Kívánatos, hogy az egyes családok tagjai között egyetértés legyen s ennek megfelelően tudják különböző funkcióikat ellátni. A közösségi érzés, a közös célok felismerése a kapocs a családok között; az érdekek és az értékek azonossága pedig a nagyobb társadalmi egységek kialakulásának és működésének a záloga.

A baj ott van, hogy egyre szélesebb körben hiányzik a családok tagjai között az egyetértés, nem tudják funkcióikat betölteni; a családok, sőt maguk a családtagok izoláltak, és a nagyobb társadalmi közösségek kiüresednek, céltalanná, tartalmatlanná válnak.

A családoktól azt váránk, hogy tagjaik egyéni szükségleteit minél inkább kielégítsék. Ehhez az kellene, hogy a tagok minél inkább törődjenek egymással. Ez a törődés egyre kevésbé mutatkozik a partnerek között: a házastársak mind kevésbé házaspárok, saját útjukat járják. Ennek következménye a házasság instabilitása, a bontóperek folyamatos növekedése, új párkapcsolatok szaporodása és az ún. csonka családok számának emelkedése.

A családok zavarai mind gyakoribbá váltak, és joggal felmerül a kérdés, hogy ilyen esetben nem kívánatos-e, ha a családokkal törődő politika valamilyen formában beavatkozik. A válás és a válás következményeivel foglalkozó vizsgálatok azonban arra utalnak, hogy a jogi szabályozás, a válás megnehezítése, esetleg tiltása nem vezet eredményre. Egyrészt helyettesíthető a válás nem törvényesített különéléssel, amelyben a külön élő gyengébb fél nem számíthat törvényes védelemre. Másrészt a tisztázatlan jogi helyzet útját állja az újráházassodásnak, ami esetleg kedvezőbb helyzetet teremtene, mint amilyen az első házasság volt. A bontóperek megszigorítása feltétlenül közrejátszott abban, hogy maguknak az első házasságoknak a gyakorisága is erősen csökkent, így azután kevesebb lett a válás, mert kevesebb volt a házasság is.

A párkapcsolatok bizonytalan kimenetele csökkenti a gyermekvállalást. Nem óhajtom most ezzel kapcsolatban Andorka professzor ide vonatkozó érvelését megismételni: inkább csak a megváltozott világnézetre szeretném a figyelmet felhívni, amely már a kommunista rezsim idején jelentkezett és tovább él a rendszerváltozás óta is. Ennek a posztmodernnek nevezett felfogásnak alapvető sajátossága a bizalmatlanság a világban, a körülöttünk élő közösség, partnerünk állhatatossága és saját következetességünk iránt. A bizalomnak ez az univerzális hiánya sok embert visszatart attól, hogy belemenjen olyan kötelezettségbe, amely egy életre szólna. Ilyen attitűd mellett már nem érvényes a holtomiglan-holtodiglan fogadalom. Hasonló motivációk befolyásolják a házaspárok egy részét a gyermekvállalás kérdésében: a megszületett gyermek esetében még annyira sincs visszakozási lehetőség, mint a házasság esetében.

Célszerű volna, ha már a házasságkötés és a gyerekvállalás előtt elkezdődne a kívánt cél érdekében történő beavatkozás. Annak nincs akadálya, hogy a házasság és gyerekbarát szemlélet alakítása érdekében kifejtett érvelés, meggyőzés mind a politika, mind a különböző közösségek részéről nagyobb hangsúlyt kapjon, azonban ennek is tiszteletben kellene tartania a privát szféra határait. Az elmúlt évben a Katolikus Püspöki Kar és a Magyar Tudományos Akadémia által közösen rendezett konferencia egyik témája volt a privát szféra, a „privacy jelentősége az emberek életében, és egyetértés volt abban, hogy ennek megsértését sem távolabbi célok, sem jóindulatú törekvések nem indokolhatják.

Andorka professzor tanulmányában alapos, sokoldalú elemzését adta az anyagi juttatások, támogatások szerepének a család kedvező funkcionálása érdekében. Ez az, ami a szélesebb közvéleményt is leginkább foglalkoztatja, mind nálunk, mind más országokban. A gyermekek megfelelő szinten való ellátásához történő hozzájárulás a családpolitika kiemelkedő eszköze, és ha hatékonysága vitatható is a gyermekszám alakulása szempontjából, szociálpolitikai fontosságához nem fér szó. A gyermek eltartása mellett azonban közel hasonló jelentőségű a gyermek szocializálása, azaz nevelése, oktatása felkészítése arra, hogy a későbbiekben a társadalomba megfelelően illeszkedjen be. A családnak ehhez is jelentős támogatást kell kapnia a politikától, korának, fejlettségi fokának megfelelő szinteken, a bölcsődétől a végső szakképesítést nyújtó intézmények látogatásának biztosításáig.

Amikor a családról és családpolitikáról beszélünk, gyakran megfélekedünk arról, hogy a családok 15%-a csak öreg házaspárokból áll és további 10%-ban a fiatal és középkorú mellett öreg is van. Ebből következik, hogy a családpolitika része az öregeknek családjukon belüli helyzetük megszervezése is, koruktól, fizikai és mentális állapotuktól függően.

A nyugdíjbiztosítás, a nyugellátás következtében a szociális ellátásban részesülők közül az öregek képezik a legnagyobb csoportot, és a megélhetésükre fordított összeg is

kiemelkedően magas. Ennek ellenére számos megoldatlan probléma merül fel, különösen az önmaguk ellátására már csak részben, vagy egyáltalán nem képesek esetében

Általánosan elfogadott álláspont, hogy a megrokkant öregek számára a családi környezet a legmegfelelőbb; az a legkülönbözőbb, még teljesíthető, feladatokkal jár, és a viszonzott szeretet megnyilvánulására is alkalmat ad. A fiatalabb generációk azonban öregek gondozásához joggal várhatnak segítséget, mert vagy még abban a korban vannak, amikor saját gyermekük/gyermekük nevelése a fő feladatuk, vagy pedig már maguk is az idősebb korcsoportba tartoznak és öregek gondozása sokszor már erejükön felüli erőfeszítést igényel. A megoldás tehát az, hogy az öregek lehetőleg családjukban kapják meg a szükséges gondozást, de ehhez a társadalom segítségére számíthatnak.

Az eddigiekből következik, hogy olyan családpolitika kialakítására van szükség, amely átfogja a családi életciklus egészét és nem marad ki figyelem köréből egyetlen családtípus sem. Elsőrendű célja a többi csoportokhoz viszonyítva hátrányos helyzetben levők, a lemaradtak felzárkóztatása, de a családpolitikai koncepcióból nem maradhatnak ki a viszonylag jobb helyzetűek sem, a középosztályhoz tartozók, mert a jövőben őlőlük várható leginkább a három- és többgyermekes családnagyság, a népesség reprodukciójához szükséges kettőn felüli gyermekvállalásnak a mainál gyakoribbá válása. A középosztályhoz tartozó családok nem csak népesedéspolitikai okokból nem maradhatnak ki az általános családpolitikai koncepcióból, hanem a társadalmi mobilitás előmozdítása miatt sem: ez elsősorban a tanulási lehetőségek kiterjesztése szempontjából fontos.

Elképzeltetlen olyan családpolitika, melyben ne kapna helyet a lakáspolitikai: a szükséges számú, minőségű és nagyságú lakásokkal való ellátottság nélkül kudarcra van ítélve a népesedéspolitika, a jövőendő nemzedékek szocializálása, a mobilitás elősegítése, vagy az életciklus másik végén: az öregek családi gondozásának megoldása. Szükséges, vagy legalábbis hosszabb távú célként megjelölendő egy olyan lakásállomány megteremtése, amely a családi életciklus aktuális igényeinek megfelelő mozgást tesz lehetővé. Sajnos, ettől az utolsó időben egyre messzebb kerültünk, veszélyeztetve az egyéb családpolitikai intézkedések viszonylagos eredményességét.

Része a családpolitikának a családjog karbantartása is. Itt a gyermek érdekeinek érvényesítése az elsőrendű szempont, de nem feledkezhet meg a családjogi törvény a szülők, sőt a nagyszülők érdekeiről sem. A családjogi törvényalkotásnál nem feledkezhetünk azonban meg arról a hazai és nemzetközi tapasztalatról, hogy a jogi szabályozás hatékonysága igen korlátozott és az érdekelt családok találékonysága elég nagy ahhoz, hogy kijátsszák a törvényeket, szabályokat, mint például az a házasságkötés nélküli együttélés elterjedésével történik.

Mi ebben az esetben a megoldás? Az egész családpolitika területén fokozott szerep vár egy olyan világnézetnek az eddiginél intenzívebb elterjesztésére, amely a család hagyományos funkcióinak ellátását döntő fontosságúnak tartja és ennek szellemében a családtagoktól, a különféle társadalmi közösségektől, a politikától áldozatokat is vár. A modernizáció, majd az azt követő posztmodern szemlélet az individualizmust, az egyéni érdekek minél teljesebb érvényesítését tűzte zászlajára: ehelyett a humánus vezette önkéntes közösségi tudatra van szükség a hatékony családpolitika folytatásához.